

11. Boekbesprekingen

RECHTZETTING

Tor haar spijt heeft de redactie gezien, dat van de bespreking van het boek van *Dr. D. de Jonge, Moderne woonidealen en woonwensen in Nederland*, op blz. 328/329 van deze jaargang, het slot is weggefallen. Met verontschuldigheden aan auteur en recensent heeft zij hieronder nogmaals de recensie, thans in haar geheel, geplaatst.

Dr. D. de Jonge: Moderne woonidealen en woonwensen in Nederland, VUGA boekrij, Arnhem 1960.

In het ten geleide van de promotor van deze als dissertatie gebruikte studie wordt aangekondigd, dat de schrijver de vraag of de Nederlandse volkshuisvesting stedeboekkundige en architectonische motieven de voorrang geeft boven de belangen van de mens en zijn gezin tot onderwerp van wetenschappelijk onderzoek heeft gemaakt, en de beginselen van de hedendaagse stedeboek en moderne architectuur heeft gezien als hypothesen die om toetsing vragen. Uit verschillende, hoofdzakelijk over de eerste hoofdstukken verspreide passages (o.a. pgg. 15, 25, 28, 38) valt op te maken, dat de schrijver moderne deductief bepaalde, uit een bepaalde mens- en maatschappij-beschouwing voortvloeiende woonidealen wil toetsen aan langs inductieve weg gevonden woonwensen van hen, die van de uit deze idealen voortkomende scheppingen dagelijks gebruik moeten maken. In hoofdstuk II bespreekt hij de voornaamste beginselen en kenmerken van de moderne architectuur en stedeboek en gaat hij de invloed daarvan op de woonidealen na. In hoofdstuk III constateert hij, dat deze in de na-oorlogse woning- en stedeboek ook in Nederland min of meer zijn door-drongen. In de volgende hoofdstukken worden aan de hand van de uitkomsten van verscheidene enquêtes de woonwensen nader toegelicht en geanalyseerd, en worden de „moderne” woonidealen aan de hedendaagse woonwensen en mogelijkheden getoetst.

Vastgesteld kan worden, dat in de moderne woonidealen een zekere rationalisering en collectivering van het wonen zichtbaar is, terwijl in de woonwensen meer affectieve en individua-

liserende, (family-centred) tendenzen naar voren komen. De Jonge beschouwde — zoals gezegd — de „moderne” oplossingen en de daaraan ten grondslag liggende opvattingen omtrent mens en samenleving voorshand als hypothesen die om toetsing vragen. (pag. 38; in zijn samenvatting op pg. 196 spreekt hij in dit verband van de principes van de „moderne” architectuur en stedeboek). Een moeilijkheid is echter dat hij niet aangeeft, althans nergens duidelijk samenvat, hoe deze hypothesen luiden, of anders gezegd, hoe deze moderne oplossingen en principes in voor onderzoek toegankelijke hypothesen kunnen en moeten worden vertaald. Op grond van De Jonge's beschouwingen zouden de voornaamste van deze hypothesen ongeveer a.v. kunnen luiden:

Moderne architectuur en stedeboek kunnen en moeten een bijdrage leveren tot een gezond en gelukkig menselijk (samen)leven. Te dien einde dient te worden gestreefd naar het bouwen van beknopte, doelmatig ingerichte en technisch goed toegeruste woningen in open bebouwing, waarin zon en licht zoveel mogelijk kunnen toetreden²⁾.

Moderne architectuur en stedeboek kunnen en moeten in onze gemassificeerde en gedesintegreerde samenleving een bijdrage leveren tot de vorming van gemeenschapsmensen en menselijke gemeenschap. Te dien einde dient meer aandacht te worden besteed aan een goede verdeling van hoog en laagbouw met gemeenschappelijke voorzieningen, en dient te worden gestreefd naar afgeronde, zo min mogelijk sociaal heterogene buurt- en wijkvorming. Het is de vraag of aldus geformuleerde hypothesen de moderne woonidealen voldoende recht doen. Het gaat er thans slechts om aan te geven, dat deze hypothesen wel op een dergelijke wijze moeten worden geformuleerd, omdat alleen dan een duidelijk verband kan worden gelegd tussen moderne woonidealen en hun „achtergrond” enerzijds, en de concrete vormgeving van deze woonidealen in woning- en stedeboek anderzijds. Alleen dan kan men stellen, dat de bewoners met het uiten van hun wensen en bezwaren t.a.v. deze concrete vormgeving tevens op de moderne woonidealen en hun achtergrond hebben gereageerd. Men bedenke echter, dat hier slechts van een bepaalde concrete vormgeving

kan worden gesproken. Andere realisaties van dezelfde woon-idealen zijn niet bij voorbaat uitgesloten, en kunnen vernuft en fantasie van architecten en stedebouwers, alsmede het verlangen naar beter inzicht in de consequenties van hun scheppingen prikkelen en stimuleren. Anders gezegd: op grond van inductief bepaalde woonwensen vindt men reacties op een bepaalde vormgeving van moderne woonidealen, en niet zozeer op deze idealen als zodanig. Daarbij komt bovendien, dat moderne woning- en stedebouw als „langdurige” voorzieningen vooral met woonwensen van meer blijvende en algemene aard moeten worden geconfronteerd. Dr. De Jonge heeft dit duidelijk ingezien. In dit verband maakt hij in hoofdstuk VII aannemelijk, dat de strekking van de enquête-uitkomsten betreffende de woonwensen met die van het te verwachten gedrag der betrokkenen bij vrije keuze overeen zal stemmen.

Woonwensen geven m.a.w. bepaalde indicaties omtrent opvattingen, houdingen en gedragingen m.b.t. het wonen in onze moderne Westerse samenleving. In hoeverre deze indicaties nu als van meer blijvende en algemene aard moeten worden opgevat, hangt af van de interpretatie van de woonwensen. Aan deze interpretatie wijdt De Jonge hoofdstuk VIII van zijn boek, waarin hij bepaalde „achtergronden” van de woonwensen aanbrengt en dynamische factoren en te verwachten tendenzen in de toekomstige maatschappelijke ontwikkeling aangeeft. Hier moet blijken of en in hoeverre de analyse van woonwensen als een adequate toetsing van woonidealen kan en mag worden opgevat. Dr. De Jonge herleidt het algemene en permanente karakter van bepaalde woonwensen tot fysieke en psychische behoeften, het gesloten gezin, een bepaalde woonbeschaving en westerse leefgewoonten. Dit achtergrond-schilderij lijkt mij niet overtuigend. Een voorbeeld: De Jonge karakteriseert de behoefte aan privacy als een algemeen psychische behoefte. Een dergelijke karakteristiek is eenzijdig. Behoefte aan privacy houdt eveneens verband met de „Verhaltensunsicherheit” (H. Klages) met betrekking tot de burennrol. Vandaar het — ook door De Jonge geconstateerde — verlangen om te wonen onder mensen van „eigen milieu”, omdat men hier met enig recht gelijksoortige rolopvattingen en rolgedragingen kan verwachten. Een analyse van de burennrol zou hier zeker op zijn plaats zijn geweest. Dan komt men ook minder gemakkelijk tot toch wel wat deterministisch aandoende uitspraken als deze,

dat „moderne” woonidealen die leiden tot sociaal heterogene buurten en blokken en tot het bouwen van grote aantallen hoge flatgebouwen, waarschijnlijk in plaats van „gemeenschapsgevoel” het gezinsindividualisme bevorderen (pg. 117, zie ook pg. 97).

Met dergelijke uitspraken dreigt de schrijver te vervallen in dezelfde fout, die hij in de moderne woonidealen signaleert, nl. het leggen van een rechtstreeks verband tussen ruimtelijke vormgeving en bepaalde sociale gevoelens en gedragingen. Hij stelt terecht, dat de mogelijkheden van de ruimtelijke planning als middel tot sociale hervormingen beperkt zijn. Ruimtelijke verhoudingen scheppen voorwaarden voor het maatschappelijk leven, doch zijn niet zonder meer bepalend. (pg. 141.) Een oude waarheid, die *mutatis mutandis* in vele andere onderzoekingen, soms tegen wil en dank, aan het licht werd gebracht. Ik denk hier m.n. aan de bekende onderzoekingen in de Hawthorne plant in de 20 en 30-er jaren, die de stoot gaven tot het ontstaan van de bedrijfs-sociologie. De Jonge's stoot tot een sociologie van het wonen — hij gebruikt deze term op pg. 150 — is nog niet trefzeker. Zijn analyses behoeven correctie en verdieping. Dit is trouwens het kenmerk van elk pionierswerk. Daarvoor moeten zowel het sociologisch onderzoek als het woonbeleid hem zeer erkentelijk zijn.

P. H. VRIJHOF

De vormgeving van voorlichtingsdrukwerk, Bulletin nr. 19 Afd. Sociologie en Sociografie van de Landbouw Hogeschool Wageningen.

Dit bulletin ontleent zijn waarde meer aan het voorwoord, dan aan de resultaten van het onderzoek.

Hoewel het onderzoek wordt aangekondigd als een eerste poging, moet het publiceren van de resultaten voorbarig worden genoemd. De vraagstelling van het onderzoek worden n.l. verheven tot hypothesen voor een volgend onderzoek. Uitgaande van de vraagstelling of de uiterlijke vormgeving (stencil, drukwerk, foto) van landbouwvoorlichtingsdrukwerk invloed heeft op de doeltreffendheid van de voorlichting is een klein onderzoek ingesteld. Een voorlichtingsartikel wordt in 3 uitvoeringen verspreid en de conclusie van het onderzoek luidt: „dat het welslagen van schriftelijke voorlichting in het algemeen zal afhangen van algemenere factoren dan het uiterlijk van de publicatie”.

Daar de uitkomsten van het onderzoek statistisch alle niet significant zijn, bevestigt het onderzoek de mogelijkheid van een experiment met parallelle steekproeven niet, doch in het voorwoord wordt terecht op de bruikbaarheid van deze methode voor de sociologie gewezen.

T. HERREMA

W. F. Heinemeyer, soc. geogr. drs., Marokko, in de hete schaduw van de Islam. 311 blz. Uitgave Terrareeks, J. A. Boom en Zn. Mep-pel 1960.

Een vlot geschreven boek, dat veel geografische en sociaal geografische feitenkennis openbaart. Voor een ieder die wil weten wat in dit in vele opzichten zo merkwaardige land, verbouwd wordt, welke rassen er wonen en op welke wijze het land bestuurd wordt, een uitstekend boek.

Uitvoerig verdiept de schrijver zich in de rijke en afwisselende historie van Marokko om van daaruit over te gaan tot de demografie.

Het thema Berbers en Arabieren, voor elke buitenstaander een bijna onbegrijpelijk en onontwaaar geheel, wordt in dit boek bijzonder helder uiteengezet aan de hand van voorafgaande historische beschouwingen.

Het hoofdstuk, handelend over de levenswijzen in de stad en op het platteland, geeft uitvoerig de verschillen, die hierbij blijken te bestaan weer. Ook de moderne landbouwmethoden en de perspectieven van de Marokkaanse economie worden door de schrijver, die hierbij aanknoopt aan de theorie van de dualistische economie van Prof. Boeke, doorzichtig en boeiend behandeld.

Voor de socioloog en de sociaal psycholoog blijft dit boek echter te „geografisch” in de zin van onze vroegere aardrijkskundeboeken. Men krijgt geen duidelijk beeld hoe de bevolking werkelijk leeft en voelt; de samenleving van de verschillende mensenrassen en typen gaat nergens werkelijk leven voor de lezer. Men zal in dit boek geen uitspraken van de bewoners van het land aantreffen en geen weergave vinden van een gesprek tussen hen of van hen met de schrijver, tussen de schrijver en zijn beschrijvingen blijft een wetenschappelijke distantie bestaan, die weinig ruimte laat voor de beschrijving van gevoelens emoties en beroeringen van de inwoners van dit land.

Deze distantie is ook te zien in de foto's, waar-

mee de schrijver zijn boek verlucht. De helft ervan heeft het karakter van foto's welke men in reisgidsen en folders pleegt aan te treffen en waaruit men vrijwel nooit enige indruk omtrent de mensen die het land bewonen krijgt. Eén voorbeeld: de idylle die men aanschouwt naast pagina 152 — een man en een vrouw, samen gezeten op een ezel. Een socioloog zou deze foto nooit gekozen hebben, omdat het beeld dat men dagelijks talloze malen in Marokko aantreft is: de man op een ezel, terwijl de vrouw, al of niet gebukt gaande onder een soms onvoorstelbare grote vracht takkebossen, ernaast loopt.

De taak van een maatschappijbeschrijver, zoals de schrijver op de omslag van het boek wordt genoemd, is n.l. niet het bijzondere te ontdekken, maar het gewone dat typerend is voor de samenleving, die beschreven wordt. Een beetje participierend vermogen van de schrijver, zou dit boek voor de socioloog heel wat interessanter hebben gemaakt.

Ondanks deze kritiek is het boek een belangrijke bijdrage voor een betere kennis en begrip van Marokko, waarover tot nu toe in Nederland slechts weinig is verschenen. De uitvoerige verwijzingen naar de literatuur, dragen hiertoe zeker ook bij.

TJ. ZELVELDER-VAN DER LAAN

Zevedei Barbu: Problems of historical psychology; Int. Library of Sociology and Social Reconstruction, Routledge and Kegan Paul, London, 1960, X + 222 p.

De auteur van dit interessante werk is een Roemeen, die, na belangrijke posities te hebben bekleed op wetenschappelijk en bestuurlijk terrein in zijn eigen land, thans lector in de sociale psychologie te Glasgow is. Reeds eerder verscheen in dezelfde serie zijn „Democracy and Dictatorship: their psychology and patterns of life”.

In dit nieuwe werk begeeft hij zich op geheel ander terrein, n.l. op dat van het in ons land zo bekend geworden „Metablica” van prof. Van den Berg. Barbu baseert zich hierbij vooral op de werken van Lucien Febvre, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle*, 1947, en *Combats pour l'histoire*, 1953). Evenmin als Van den Berg wijdt hij aandacht aan N. Elias en T. H. Muchow.

Ook Barbu neemt als uitgangspunt de neiging van individuele psychologen, het bepaald zijn

door tijd en plaats te negeren. Hij wijst op de bevindingen der culturele anthropologie (noemt de sociologie hierbij echter niet) en gaat van daar uit door op de invloed van de historische ontwikkeling. Hij behandelt de rol hiervan op speciale psychische functies (vb. de perceptie), op de individuele persoonlijkheid (vb. het oude Griekenland) en op het volkskarakter (vb. Engeland). Welbewust beperkt hij zich tot voorbeelden met als doel: de historiciteit van de geest aan te tonen. Het gevaar van een te vergaand simplificeren is hij zich bewust, met name waar hij in de tijd „psycho-historische brandpunten” (waarop een trek wordt vastgelegd) tracht te bepalen. Het begrip „historisch” ziet hij zeer breed, b.v. ook de sociale waarden van de tijd erin betreffend. Daarnaast durft hij het echter aan, te spreken van „collective emotionality”, naar het lijkt een tijd-bepaald volkskarakter. Hoewel nu tegen „reduceren”, waar het tot eenzijdig beklemtonen van politieke of economische causaliteit leidt, legt hij zelf sterk de nadruk in idealistische zin. Hij komt dan tot de merkwaardige uitspraak, dat de historische ontwikkeling *beurtelings* bepaald wordt door sociale en psychologische voorwaarden (p. 14). Deze preferentie voor afwisseling i.p.v. wisselwerking wordt dan helaas toegevoegd door een ietwat simpel voorbeeld aangaande Hitler: diens persoonlijkheid zou bepaald zijn door de tijd van na 1918 en op haar beurt weer geleid hebben tot een sociale organisatie die met deze persoonlijkheid overeenkwam.

Het hoofdstuk over de perceptie is grotendeels gebaseerd op Febvre. Met hem constateert hij, dat de Fransman in de 16e eeuw minder percipieerde met zijn gezichtsvermogen dan wij, doch meer dan wij ook gehoor en reuk deed „spreken”. Ter staving baseert hij zich op beschrijvingen uit die tijd en o.m. ook op Huijzinga's *Herfsttij*. Hij verklaart het verschijnsel door het sterkere prae-rationalistische karakter van de toen heersende opvattingen. De overgang later ziet hij als een gevolg van het zoeken naar zekerheid door de van de traditie losgeslagen mens. De ontwikkeling der beeldende kunsten van klassiek naar abstract ziet hij in hetzelfde licht. In beide gevallen gaat de vaste „vorm” verloren (schr. beroept zich hier op Worringer).

Van de perceptie gaat Barbu over op het „emotionele klimaat”. Hij analyseert hierbij het verschijnsel van verplaatste emotionaliteit. Economische ontevredenheid leidde voor de renais-

sance vaak tot godsdienstige ketterij; in de 19e eeuw leidde het tot politieke ketterij (eensdeels simplificeert hij hier weer; anderdeels wijst zijn eenzijdige voorbeeld op een economisch-causale prioriteit, die hij juist bestrijdt). Verder wijst hij op de verplaatste godsdienstige gevoelens van de moderne mens, door welke analyse het modern humanisme en de verafgoding van een Leider dan op één lijn komen te liggen, een niet direct voor de hand liggende wijze van categoriseren. . .

Men moge uit het voorafgaande een enigszins negatief oordeel over enkele momenten uit Barbu's werk bespeuren, niet weergegeven is de levendigheid, de belezenheid en de originaliteit. Door de schaarste van materiaal is uiteraard geen grote mate van exactheid op dit terrein te verwachten. Breed theoretiseren helpt de kloof echter niet overbruggen. Het brilliant essayistische van een Van den Berg mist Barbu helaas. Het is een boek voor liefhebbers; de zo nodige historisering van de sociologie zal toch wel langs andere weg moeten geschieden.

L. TURKSMA

E. C. H. Marx, econ. drs., en E. H. de Waal soc. drs., De toekomst van de ondernemingsraad, proeve van de groepdynamische benadering. N. Samson N.V. Alphen aan den Rijn 1960. 134 blz.

Wie praktische problemen heeft m.b.t. het werken met en het doen functioneren van ondernemingsraden moet zich door de ondertitel vooral niet af laten schrikken.

In tegendeel: dit is juist het boekje dat hij nodig heeft. Echter ook voor de meer theoretisch geïnteresseerden is het werkje bepaald de moeite waard.

Het uitgangspunt wordt gevormd door de doelstellingen van de vertegenwoordigers van directie en personeel in de ondernemingsraad. Hierdoor wordt bereikt dat de verhoudingen van de ondernemingsraadsleden ten opzichte van elkaar mede gezien wordt tegen de achtergrond van hun betrekkingen met „de anderen”. Dit is o.i. van groot belang daar veel teleurstellende ervaringen met ondernemingsraden eigenlijk niet anders zijn dan teleurstellingen m.b.t. de houding van de andere partij, welke voortvloeiën uit een gebrek aan inzicht in diens positie ten opzichte van derden, o.a. degenen die zij vertegenwoordigt.

Een typologie van ondernemingsraden wordt opgebouwd aan de hand van de doelstellingen die bij beide partijen overheersen, de gedachten die bij hen leven over de doelstellingen van de ander en de mate waarin zij deze als strijdig, min of meer parallel lopend of verenigbaar met hun eigen doelen zien.

Met het bestaan van deze drie verschillende visies aan beide zijden corresponderen de drie ontwikkelingsstadia: onderhandelings situatie, overlegsituatie en samenwerkingssituatie, welke worden vergeleken met de traditionele reeks medeweten, medeberaden en medebeslissen.

De meeste ondernemingsraden in Nederland bevinden zich in de onderhandelings situatie, de overlegsituatie of ergens daartussen. De vraag laat zich stellen, of men niet verder zou kunnen komen d.m.v. een wettelijke regeling van het medebeslissingsrecht. De schrijvers antwoorden hierop ontkennend. Een uitbreiding van de huidige wetgeving in deze zin zou veel eer de strijdsituatie scheppen of versterken. Bovendien ligt de barrière in een heel ander vlak: dat der communicatie. Hieraan wordt dan ook veel aandacht besteed, waarbij vooral wordt nagegaan hoe de ondernemingsraad als een aanvulling op in plaats van als een substituut voor, of erger, als een kortsluiting van andere vormen van bedrijfscommunicatie kan werken.

In twee hoofdstukken komen de wettelijke bepalingen over en het in de praktijk functioneren van de ondernemingsraden in België en Duitsland aan de orde. De Nederlandse situatie echter wordt genoegzaam bekend verondersteld, o.i. ten onrechte.

Vooraf voor opleidingsdoelinden zou het boekje veel aan bruikbaarheid winnen wanneer het in een volgende druk op dit punt zou worden aangevuld.

Het hoofdstuk „ondernemingsraaddynamica” geeft een aantal korte „cases” die stuk voor stuk op groepsdynamische wijze worden geanalyseerd en besproken.

Het is de schrijvers gelukt om de groepsdynamische aanpak zeer eenvoudig te houden en daardoor voor iedereen begrijpelijk te maken. Dan volgt tenslotte nog een weergave van een gesprek van drie directeuren, twee adviseurs en een oud kern-voorzitter over „doelmatig werken met een ondernemingsraad”, waarin een aantal interessante ervaringen is neergelegd.

In een kort naschrift eert Marx de nagedachtenis van zijn mede-adviseur en -auteur De Waal, die kort voor het verschijnen van het boekje is overleden.

Wij hopen dat Marx verder zal gaan met het werk dat hij met De Waal begon en dat wij nog verdere publicaties over dit voor de democratische ontwikkeling van ons bedrijfsleven zo belangrijke onderwerp van zijn hand zullen mogen zien, evenals herdrukken van dit boekje, dat wij aan allen die op een of andere wijze met ondernemingsraden te maken hebben, van harte kunnen aanbevelen.

Een enkele kritische opmerking, eigenlijk meer een suggestie voor het verdere werk, zouden wij nog willen maken: de kwestie van de heterogeniteit van het personeel en daarmee verbonden vraagstukken als de verteenwoordiging van kantoor-, staf- en buitendienstmedewerkers, is deze keer niet behandeld. Voor de toekomst van de ondernemingsraad is zij echter van eminent belang!

J. M. ACKET

Ernest Dichter, Strategie der Begeerte (vert. uit Eng.). 1960. N.V. Koninklijke Uitgeverij Erven J. J. Tijl, 333 blz.

Het was te verwachten dat Vance Packard zich met zijn publicatie over de „verborgen verleiders” een aantal vijanden op de hals zou halen. En wel onder hen wier bezigheden bestaan in het ontwerpen van overredingstechnieken voor commerciële doeleinden. Ernest Dichter heeft zich in zijn geschrift tot woordvoerder van deze groepering gemaakt en heeft getracht een aannvaardbare verdediging van de motivation research te formuleren.

Dat het boek veel meer belooft dan de lezer er in kan vinden is wellicht een interessante illustratie van de werkwijze die deze onderzoekers volgen om de consument te bewegen zich bepaalde producten aan te schaffen.

Als meest belangwekkend deel van het geschrift zou men de inleiding kunnen aanwijzen waar Dichter zich uitspreekt voor het in stand houden van een „constructieve ontevredenheid”. Deze ontevredenheid, aldus Dichter, leidt tot een creatieve ontplooiing van alle leden van een gemeenschap met als gevolg levensvreugde voor ieder. Dat in dit proces aan de motivation research een strategische rol moet worden toebedeeld staat buiten iedere twijfel. Althans voor Ernest Dichter.

Het komt mij voor dat de schrijver door deze vereenvoudiging van de problematiek de grenzen van wat toelaatbaar is ruim overschrijdt. Leggen we n.l. de accenten waar ze behoren, dan

blijkt dat het niet zo zeer de zorg om de consument is die Dichter bij zijn onderzoeken beweet als wel het streven van de producent zijn verkoopcijfers op te voeren. Het bewijsmateriaal dat in de volgende hoofdstukken ter tafel wordt gebracht om het belang van de motivation-research te ondersteunen bestaat immers zonder uitzondering uit cijfers over de vergrootte omzet en de gestegen winsten.

Het doet wat naïef aan in deze verschijnselen aan de zijde van de producent, een blijk te zien van „creatieve ontplooiing” aan de zijde van de consument.

In hoeverre de vrijheid om te kunnen kiezen bedreigd wordt door overmatig gebruik van overredingstechnieken, is een vraag die door de schrijver niet wordt gesteld. Zijn verdediging is er slechts op gericht de lezer te overtuigen van het ethisch neutralisme van de communicatieve techniek: als het doel fatsoenlijk is kan men tegen de overreding geen bezwaar maken, aldus zijn redenering.

Hoewel in het boek talloze voorbeelden worden besproken, verzuimt de schrijver echter te vermelden of hij ook opdrachten tot onderzoek heeft geweigerd omdat het doel hem minder juist voorkwam; dat is jammer want zijn stelling had aan luciditeit gewonnen als hij op dit punt wèl enig inzicht had verschaft.

Het argument dat Vance Packard destijds in zijn publicatie naar voren heeft gebracht — nl. dat het tijd wordt dat de publieke aandacht zich gaat bezighouden met de macht waarover drijfveer-onderzoeker en symboolhanteerder zijn gaan beschikken — wordt door Dichter geheel terzijde gelaten evenals de vraag in hoeverre de consument nog slechts een gemanipuleerde gebruiker is door de aanwending van diepte-psychologische kennis voor commerciële doeleinden. Daarmee naderen we, wat betreft het consumentengedrag één van de fundamentele onderscheidingen tussen sociologie en psychologie. Waar de sociologie zich slechts kan uitspreken over de institutioneel bepaalde motieven in het gedrag van de kopers, gaat de psychologie met haar gedragshypothese over deze beperking heen.

De door Dichter besproken onderzoeken zijn alle psychologisch van uitgangspunt en onttrekken zich daardoor wat betreft de wetenschappelijke waarde aan de beoordeling door de socioloog. Wel echter kan worden opgemerkt dat de methodologische bijlagen achterin het boek, niet uitkomen boven een vlotte en oppervlakkige opsomming van een aantal ze-

kerheden die bij nadere beschouwing toch wel eens weinig houvast zouden kunnen bieden.

Bij Dichter's mededeling dat wetenschap meer moet zijn dan naïef empiricisme, missen we een uiteenzetting die de inhoud van zijn opvattingen duidelijk maakt.

Het gevaar blijft nu aanwezig dat de vrije associaties van de onderzoekers voor resultaten van onderzoek worden aangezien.

Het boek waarin Ernest Dichter heeft geprobeerd de motivation-research te rechtvaardigen is van een uitermate populair niveau, met hier en daar pretenties van wetenschappelijkheid die de schrijver echter niet heeft kunnen waar maken.

P. VAN BERKEL

Pierre de Bie, Gezinsbudgetten in België, 1957-1958. Uitgeverij Nauwelaerts, Leuven-Parijs 1960. 432 blz.

Het hanteren van de budget-enquête om inzicht te verwerven in de levenswijze van verschillende maatschappelijke categorieën is een bezigheid die in de sociologie een lange geschiedenis heeft. De methode heeft sinds Frédéric Le Play talrijke beoefenaren gehad en bezit grote betekenis voor het verschaffen van informatie over het sociaal-economisch gedrag in de verschillende lagen van de stratificatie.

De budget-enquête die door prof. Pierre de Bie werd ontworpen kenmerkt zich door een zeer scherp omschreven doelstelling; het meten van de invloed van het aantal kinderen op de levenswijze van bepaalde gezinnen. De vragen die met dit uitgangspunt samenhangen werden betrokken op drie beroepsmilieus: arbeiders in loondienst, kleine zelfstandige landbouwers en lagere employés.

Aan de representativiteit van de steekproef werd grote zorg besteed, voor de controle van de gezinsboekhoudingen werd een organisatie met talrijke medewerkers opgebouwd en voor het ontwerpen van het theoretisch kader van de studie werd de medeweking verkregen van de hoogleraren Leemans en Van Mechelen.

Naast de centrale probleemstelling, de invloed van het aantal kinderen op de bestedingen, werden twee andere vragen vanuit het materiaal belicht: vergelijking van de structuur van het gezinsbudget in de drie verschillende milieus, en een onderzoek naar de invloed van de verhoging van de inkomsten op de consumptieve gewoonten in elk milieu.

Nadat in het eerste en tweede hoofdstuk een methodologische verantwoording wordt gegeven en de kenmerken van de steekproef worden besproken, wordt in de beide volgende hoofdstukken de structuur van het budget in de drie beroepsmilieus behandeld en de wijzigingen die optreden in het consumptie-patroon als functie van de grootte van het gezin. Vervolgens gaat de schrijver in op de vraag die aan het gehele onderzoek ten grondslag ligt, de beperkingen die het gezinsbudget ondergaat ten gevolge van het kindertal. Het invoeren van het begrip „beperking” vooronderstelt een andere toestand waarin deze relatieve vermindering niet aanwezig was. Zo wordt het in de studie van De Bie terecht gesteld, en de gehanteerde definitie sluit in dat bepaalde producten en diensten omwille van het aantal kinderen in het gezin, minder worden gebruikt.

Het is jammer dat niet duidelijk wordt gemaakt waarom voor arbeiders- en landbouwersgezinnen het kinderloos gezin als term van referentie werd gekozen en voor de white-collar groepering het gezin met één kind.

Waaarschijnlijk hangt dit samen met het verschil in beloning in de onderscheiden categorieën, maar een informatieve argumentatie ontbreekt op dit punt.

Dat, teneinde de invloed van het kind te isoleren, de homogenisering van de groepen de onderzoekers moeilijkheden heeft gegeven, laat zich wel begrijpen, alleen al wanneer men bedenkt dat de inkomensvorming van de landbouwers op een aantal punten aanzienlijk afwijkt van die der beide andere groepen.

De kostprijs van het kind wordt uitgedrukt in de vier hoofdgroepen, voeding, woning, kleding en diversen.

Deze hoofdgroepen zijn voor de beschrijving van de verschijnselen bij de gehele studie aangewend. Beziet men het aandeel van de vier hoofdgroepen van het gezinsbudget in de aangepaste werkelijke kostprijs van het kind, in producten, dan blijkt dat voor de afdelingen voeding, woning en kleding slechts geringe verschillen optreden tussen de drie milieus. Het belangrijke onderscheid tussen enerzijds de arbeiders en de landbouwers en de employés anderzijds, is gelegen in de categorie diversen. Hierin zijn ondergebracht de uitgaven voor geneeskundige verzorging, ontspanning, vakantie e.d.

Meer in het algemeen heeft deze studie aan het licht gebracht dat (in België) de consump-

tieve mogelijkheden van arbeiders en landbouwers nog vrij scherp afsteken bij die van de employés.

Voor het overige kan men er een bevestiging in vinden van de klassieke tendentie-wetten wat betreft het gezinsverbruik.

Het boek is zeer rijk voorzien van statistisch materiaal van beschrijvende aard.

Een wat meer analytisch gerichte aanpak had wellicht een dieper inzicht in de samenhang van de verschijnselen gegeven. Hetgeen niet wegneemt dat we hier te doen hebben met een zeer degelijk werkstuk dat aan de geïnteresseerde lezer stellig voldoening zal schenken.

P. VAN BERKEL

J. M. G. Thurlings, Het Sociale Conflict. Van psychologische naar sociologische benadering. Nijmegen, 1960, 161 blz.

Het is thans meer dan tien jaar geleden dat Jessie Bernard in de *American Journal of Sociology* (56 jrg., blz. 11-16) de vraag stelde: Where is the modern sociology of conflict? In het gelijklopende artikel gaf zij als haar mening te kennen dat na langer dan drie decennia van functionalistische en interactionalistische sociologie nu de tijd komt om de conflict-sociologie te beoefenen.

Haar thema schijnt te appelleren aan de jonge Europese sociologen. In Frankrijk was het A. Touraine, in Duitsland R. Dahrendorf, die beiden dezelfde critiek op de functionalistische school uitoefenden. In Nederland prijzen we ons sedert een jaar gelukkig in de dissertatie van Thurlings een monografie te bezitten, geheel aan het conflict gewijd.

Reeds in de inleiding legt de schrijver zich een wijze beperking op: hij is voornemens niet op metafysische, ethische en politieke aspecten van het conflict in te gaan.

Aan de hand van de recente literatuur hoopt hij het gebied van een conflictsociologie te vinden en zowel t.o.v. de conflictpsychologie als van de functionalistische sociologie af te bakenen.

Het is te prijzen dat Thurlings een inductieve werkwijze verkoos: in de eerste drie hoofdstukken worden nl. drie concrete vormen van het conflict in het kort geanalyseerd, te weten de oorlog, de rassendiscriminatie en de industriële spanningen.

Deze drie conflictsituaties worden echter uitsluitend psychologisch ontleed: de vernieti-

gingsdrift, de frustratie en de groepsdynamische factoren worden op ietwat geforceerde wijze ten tonele gevoerd om het verschijnsel in kwestie te verklaren.

Het sociologisch eigene van het conflict ziet Thurlings door de bril van de parsoniaanse roltheorie: „Kortom, het conflict wordt door de sociologie beschouwd als een poging van positiebekleders in de sociale structuur om met behulp van machtsmiddelen die structuur in overeenstemming te brengen met de door hen aangehangen waarden; deze poging wordt in ontstaan en verloop verklaard vanuit de posities der betrokkenen in de sociale structuur; tenslotte onderzoekt de sociologie het effect van dit alles voor de structuur zelf” (blz. 127). Nadat hij in deze toverformule het gebied van de conflictsociologie meent te hebben aangegeven getroust de schrijver zich veel moeite om aan te tonen dat het hier om *de* conflictsociologie gaat. Want alle andere pogingen om het conflict sociologisch te verklaren worden bestreden als zijnde hetzij in wezen psychologisch (die van Bernard; zie blz. 97), hetzij behorend tot het gebied der wijsbegeerte of der politieke wetenschap (die van Dahrendorf; zie blz. 156). De kritiek op Dahrendorf behoort dan o.i. tot de sterkste argumenten van het boek.

En toch kan de kritische vraag gesteld of Thurlings ons een volledige analyse geeft van „conflict” als zijnde een sociaal proces dat de sociologie bestudeert. Het is te betreuren dat hij in zijn proefschrift niet is blijven stilstaan bij „conflict” als een soort-begrip, een genus. Dan kon hij de variabiliteit hiervan aantonen door niet slechts de oorlog maar ook religieus schisma, economische concurrentie of boycot, staking, echtscheiding enz. bij zijn beschouwingen te betrekken. In de andere richting redenerend kon hij wellicht de tegenpool van het conflict beschrijven, de toenadering, de verzoening enz. en op die wijze het conflict t.o.v. andere sociale processen afbakenen.

Deze systematische denkwijze zou de schrijver er wellicht voor behoeden het sociale conflict te definiëren op een wijze die bij zijn eigen voorbeelden eigenlijk niet past: noch de oorlog noch de rassendiscriminatie laten zich immers uit een machtsstrijd binnen een homogene sociale structuur verklaren. Het gaat hier meestal om de botsing tussen twee vormen van samenleving, elke met afzonderlijke sociale structuur en waardenpatroon.

In dit licht kan ook de vraag gesteld worden of de bijdragen van oudere beoefenaars van

het vak in een monografie over het sociale conflict, die nota bene de sociologische benadering wil demonstreren, onvermeld mogen blijven. Reeds de ondertitel van de studie is misleidend daar de sociologie van het conflict er was vóórdat de psychologen hun aandacht aan de tussenmenselijke spanningen gingen wijden. Ten onrechte komt dan in Thurlings' proefschrift de sociologie van het conflict als een assepoester te voorschijn; de psychologie van het conflict, minder kritisch maar meer weergevend behandeld, blijft de trotse koningin. Dit neemt niet weg dat de studie als geslaagd mag worden beschouwd. Door het centrale thema — het sociale conflict — goed aan te houden is het Thurlings gelukt op een beknopte, goed leesbare wijze onze kennis omtrent een der belangrijkste facetten van de maatschappelijke dynamiek samen te vatten. Zijn aansporing om aan de verwaarloosde vraagstukken der conflictsociologie aandacht te besteden verdient zeker opgevolgd te worden zowel door de functionalisten als door denkers met een verschillend referentiekader.

I. GADOUREK

Max Kaplan, Leisure in America: a social inquiry. New York, 1960. 350 blz.

Het vraagstuk van de vrije tijd heeft in de sociologie tot nog toe de meeste onderzoekers, naar het schijnt, doen bezwijken voor de verleiding van dit object van studie: op weinig terreinen van ons vak wordt zoveel geliefhebberd en blijft zoveel behoefte bestaan aan een degelijke theoretische fundering van ons denken en inzicht.

Wie op dit punt ook van de Amerikaanse sociologen weinig zou verwachten, komt toch wel een enkele keer voor een aangename correctie op deze verwachting te staan. Kaplans studie biedt zulk een correctie.

Kaplan beschouwt het probleem van de vrije tijd als facet van de „conditions of survival” van de (Amerikaanse) samenleving. Naar mijn opvatting is dit een alleszins bruikbaar uitgangspunt: de vrije tijd niet als verzamelterm voor een wonderlijk mengsel van bezigheden doch als een essentieel aspect van de cultuur en van de sociale relaties in de moderne samenleving. Het zijn dan de betrekkingen van dit element met de andere elementen van deze samenleving, die aan de vrije tijd haar speci-

fieke hedendaagse kenmerken verlenen en de veelheid van duidingen mogelijk maken.

Van hier uit is een systematische behandeling opgezet, waarvoor het tweede hoofdstuk in het bijzonder het schema biedt. Eerst worden relaties en variabelen bij de vrije tijd behandeld: arbeid, persoonlijkheid, het gezin, de sociale laag, de subculturen, de lokale ruimtelijke eenheden, de staat, de godsdienst, de waardensystemen. Vervolgens komen de typen en betekenissen van de vrije tijd aan de orde: sociabiliteit, verenigingen, sport en spel, kunst, het reizen, de „passieve” ontspanning. Daarna worden enkele processen behandeld, w.o. sociale controle, de persoonlijke motivering, de groei van vrije-tijdsbestedingspatronen, en wijzigingen in het patroon. Het boek wordt besloten met een evaluerende beschouwing, waarin de nadruk valt op het niet-perifere karakter van de vrije tijd in onze cultuur: „... its social and psychological roots arise from the culture; the criteria of its judgment are imbedded in the culture; indeed, what people do in time free of commitment to work is a valuable clue to the directions of the culture itself.” (p. 293)

Aan een dergelijke goede studie zijn altijd wel tekorten te constateren of omissies op te sporen. Die doen aan onze algemene waardering voor dit boek geenszins af. Zo zou het m.i. mogelijk zijn, dieper in te gaan op de aard en de diepte van de relaties tussen bepaalde cultuurelementen en de samenleving waarin zij voorkomen; daarbij zou de categorie „leisure” dan kunnen fungeren als een specifiek situationele categorie. Wat nu het laatste hoofdstuk biedt is niet meer dan een opmaat daartoe. Een m.i. vruchtbare beschouwingwijze als die, welke met zoveel meesterschap door N. Elias is toegepast, ontbreekt hier. Mogelijke samenhangen tussen het element vrije tijd en processen van sociale verandering zijn niet behandeld, hetgeen van betekenis zou zijn geweest, gezien bv. de constatering van Kaplan op p. 92, dat nergens zo zeer als in de sfeer van de vrije tijd het begrip „social class” als verouderd moet worden beschouwd. De behandeling van vrije tijd en de subculturen had mogelijk kunnen ingaan op de vraag, in hoeverre de vrije tijd zelf tot vorming van subculturen heeft geleid (p. 93-111). Deze en andere bedenkingen mogen echter als niet meer worden opgevat dan als vragen, die zich als gevolg van de door dit boek losgekomen denkactiviteiten aandienen.

H. M. JOLLES.

Paul F. Lazarsfeld and Wagner Thielens Jr., The Academic Mind. Social Scientists in A Time of Crisis. With a Field Report by David Riesman. The Free Press of Glencoe, Illinois, 1958. 460 p.

Op 9 februari 1950 begon Senator McCarthy zijn kruistocht tegen het communisme in Amerika met een redevoering in Wheeling in West Virginia. Hij zei daarin: „It has not been the less fortunate, or members of minority groups, who have been selling this Nation out, but rather those who have had all the benefit the wealthiest nation on earth has had to offer — the finest homes, the finest college educations, and the finest jobs in the Government we can give”.

Deze directe beschuldiging aan het adres van de Amerikaanse instellingen voor hoger onderwijs kon moeilijk zonder consequenties blijven voor de academische vrijheid: elke docent diende in het vervolg rekening te houden met de mogelijkheid van een niet-academische beoordeling van zijn wetenschappelijke inzichten. De gevolgen hiervan wagen uiteraard het zwaarst voor de „social scientists”, wier werkterrein zich nu eenmaal het beste leent voor een ideologische afweging.

„The Academic Mind” is het verslag van een onderzoek onder een representatieve steekproef (2451) van de docenten in de sociale wetenschappen naar de wijze, waarop zij op deze bedreiging van de academische vrijheid hebben gereageerd. De resultaten zijn uitermate belangwekkend, omdat zij een aantal samenhangen aan het licht brengen die ook los van het probleem, dat de aanleiding tot het onderzoek vormde, van grote betekenis zijn.

Eén daarvan is de relatie tussen de status van de beroepsuitoefening hebben ervaren. Aangehaald wordt in dit verband een uitspraak van Arthur Schlesinger Jr.: „What is really at issue has not been so much „academic freedom” itself as it is the self-respect and reputation of the academic profession”. Echter, Amerikaanse „professors, at least social scientists, seem to consider themselves an occupational minority toward which significant sectors of the community hold relatively contemptuous attitudes”. Deze geringe dunk van het oordeel over het eigen beroep leidt ertoe, dat een naar Europese maatstaven belangrijk aspect van de actie van McCarthy tegen het hoger onderwijs — „it degrades the academic profession” —

door de Amerikaanse hoogleraren nauwelijks wordt aan gevoeld.

Een en ander opvallend gegeven heeft betrekking op de „educational philosophy” van de docenten. Meer dan $2/3$ van de ondervraagden geeft de voorkeur aan een vrije discussie met de studenten over controversiële aangelegenheden. Maar weinig meer dan $1/3$ toont zich bereid in zo'n discussie een eigen standpunt te verdedigen; bijna de helft spreekt zich uit voor een onpartijdige behandeling zonder een eigen mening naar voren te brengen. Niet geheel ten onrechte concluderen de auteurs: „we are inclined to feel that the high approval of student discussion is often equivalent to applauding an education trick”.

Wat de directe aanleiding tot het onderzoek betreft laten de eerste 7 hoofdstukken van het boek zich a.v. samenvatten:

1. De „betere” colleges worden gekenmerkt door een groter aantal liberaal denkenden (in niet-politieke zin; de auteurs bezigen de term „permissive”) „social scientists” dan de minder goede.
2. Naarmate het college een betere reputatie heeft, is het meer blootgesteld aan druk en aan aanvallen van buiten het college.
3. Met hogere kwaliteit van het college gaat gepaard een betere verdediging van de academische vrijheid door het bestuur van de universiteit.

De 3 volgende hoofdstukken hebben betrekking op de wijze, waarop de docenten gereageerd hebben op de op hen uitgeoefende dwang tot conformiteit met „ongevaarlijke” opvattingen, en op de sociale context van deze reacties. Wat het eerste punt betreft komen de auteurs tot de conclusie, dat, hoewel „as a groups, even our most apprehensive respon-

dents cannot be described as paralyzed with fear, the evidence indicates that the difficult years did place a noticeable damper on the activities and opinions of a sizeable minority”. De voorbeelden die gegeven worden van de mate, waarin sommige docenten geïntimideerd werden en van de wijze, waarop feiten verdraaid werden ter vermindering van het risico van een controversiële positie, zijn ronduit be-
nauwend.

Merkwaardigerwijs bleken het vooral de jongere docenten te zijn, die zich het meest bedreigd voelden. Noch het bezit van een vaste aanstelling, noch het beschikken over bijverdiensten bleken hiervoor een adequate verklaring te kunnen bieden. De auteurs tonen aan dat het niet zozeer de leeftijd is, die doorslaggevend is, dan wel de duur van het verblijf aan een bepaald college, en daarmee de mate van integratie in de universitaire samenleving. „Newcomers” — en vanzelfsprekend zijn dit veelal de jongere hoogleraren — zijn nog niet geheel zeker van de steun waarop zij kunnen rekenen, als er moeilijkheden ontstaan, en voelen zich daardoor onzekerder.

Een groot deel van het boek — ruim 100 pagina's — wordt in beslag genomen door een beschouwing van David Riesman, getiteld „Some observations on the interviewing in the Teacher Apprehension Study”, een zeer zorgvuldige evaluatie van de opzet en de uitvoering van het onderzoek. Ongetwijfeld een voorbeeld ter navolging, ook bij onderzoekingen waarbij het om een minder kritisch publiek gaat als deze Amerikaanse hoogleraren. Zoals uit Riesman's beschouwing blijkt, hebben deze bepaald geen blad voor de mond genomen en een aantal ongezouten opinies weggegeven over sociaal onderzoek in het algemeen en het onderhavige onderzoek in het bijzonder. Aanbevolen lectuur voor iedere socioloog die een onderzoek onder hoogleraren in de zin heeft.

C. E. VERVOORT.